

KÖLN, den.

بِسْمِ تَعَالَى

27.11.2003

VOKALIEZM

حرکت بسوی یکسان سازی الفبای ترکمن های ایران آغاز شد
از طرف انجمن "جمعیت فرهنگی هنری محققان و محققین ایران"
عکس العمل یک نافرمانی (فرود آمدن زبان ترکمنی)

GOZGALAŇA JOGAP !

1. Gozgalaňyň, tema ugrunyň zerurdygyna derek öne sürülen dokumentatsialar, okyjylar, hasda arastyrjy dilçi we spetsialistler üstüne täsiri, bolumsyz bir yz goýdygydyr.

Yagny, hereketiň legal ugry, özbaşdak bir pikir-paýhasdan gozgaýnagy almadyggy bir y: zy sy zdy rýar.

2. Ahli umumylyk bähbidi bolan bu hil ýowarçylyk hereketi, sanjylanyp - dömen ýaly, gaytalanýan bir pikir önümidigi kesgitlenýär.

3. Makulanyň dürli punktalarynyň guramaz - bir azlyk, etniki topar däl-de, eýsem bir nice halklaryň bir näçe bölegine derek barçalyk aladany, teritorial⁽¹⁾ galypda tanamak arkaly orka atmak, düýpden gowşak hem kem-käsli baha berilen bir proyekt görnüşinde öýtýäris.

4. Gozgalaňyň söz mazmuny we içki ylmy: taryxy gerimi boýunça, esasen halkara sektoryna degişli bir resalat bolman, ... →

(1) - teritorial = محلی = منطقه

... bolman, ...

eýsem döwlet guramacylyk näteligi hökmünde
uýgulanar (Ministrlik sethinde). Başgaca
aydanymyzda; döwlet organlarynyň çalyşma
çäginde degişli, ähli umumylyk bolan ýawar
çylyk işleri, örän uly bir maddy magnevi
güýji talap etdigi **ötüri**, bir ya-da bir näçe
kultur hem sungat jemgüyetleriniň **oňarly-**
lygyndan artykmaç bir **atadadyr**.

5. Ýuwurdyň institutsiasyna ^①degişli edebi hem
resmi dili hökmünde kabul edilen parsça, şonuň
ýaly hem oňa derek ýazuw sistemasy bilen bagla-
nyşykly kanunlar, dogry-dürst bolmak bilen
birlikde, olary t-men dili üçinem ýörgünli
hökmünde ýormak, gaty ýalňyş bir ýodæ:
boýnamakdyr.

6. Ýuwurdymyzyň "Islamy Jemhuriýeti" we
onuň institutsiasyna baglylygynyň, iýdelmegi hem
printsiplerine boýun eýmegi perçinlemek bilen
paralel, dil ugrunda we onuň bilen baglylykda
pars halkynyň ýazuwundaky kanuny ýörgünlik.
ýuwurdyň beýleki halklarynyň adyna, Eýranda
ýaşayan etniki azlyklar hökmünde, ýalňyz
... →

① - Institutsia = قانون

...yalñy 2, ...

Ermeni yuvurtolaşlarymyz üçin yörgünlidir.

7. Yazuw düzümleriniñ hil, sonuñ jaly hem, onuñ dilimiziñ fonematik özgerişleri boyunça sazlaşykly ugurda, azatça saýgarylyp seçilişi, yuvurdyñ bejleki halklarynyñ dillerine degişle kanuny hukuk bellenişmändir.

8. Aaydervişiñ (Kelale şäheri) "kultur-sungat" jemgiýetiniñ gozgadygy umumy, milli halk aladalary ugrunda duýdugy jawarçylyk geriminde bähbidiniñ ähmiýetini hem onuñ halkara jaýbañ gerimini çuñ duýup-añlaýarys.

9. Ýöne, bu akymyñ ²arsasy, yuvurt içine degişli çäklere sygmadygyndan, uluslar aralygy jañsyşy sebäpli, gozgalañda agzalsy kimin, müjerret ¹(teritorial) gerimde garydygymyz bolýar. Ähli umumylyk bir halk bähbidini dar bir yerlikde hem kanunça garantysyz şartlarda çözmäge omzaşmak, Taryx sürejiñiñ akymynda, gaýtadan-gaýta görlüşi jaly, ýaş neslimiziñ bareça güýjüni boş bir ugurda ýoýmak arkaly güýmemek ~~de~~ bolýar.

① - müjerret = مؤقت = lokal, موقعتی = teritorial, ...

② - "akym" sözi dialeklerde dogrydyr, edebi dilde "akyş" sözi geçerlidir.

VOKALİZM

...güymenmek boljar.

Bu akıymy taryxy aspektten seredenimizde,

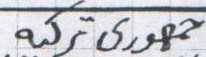
döwletler programmasyny öz çäğine gapgäýän hem ýaýbaň bir milli işdigi göz önüne 1923-lerde "T.C"-niň¹⁾ la. ^{Serpiljâr.} alfabeti ugrunda gönüklemeği, siasy kararlardan agdyklyk, ylmy araşdyrmalaryň hökmi boýunça iydilen bir Taryxy tejribeler hem ylmy ^{taryxy ýoldur.} häzynahtar, makulanyň yönekey bir işdigi däl-de, onuň tersine, öran giň-çylşyrymly hem köp gerimli akademiä çäkleri boýunça, döwlet ministrligi sethinde milli bir iş boldugyny ýüze çykarýar.

10- Mysal üçin, T-menistan respublikasynyň akademiasynyň ýörite bölümi bolan dil-taryx sektorynyň, iki generasion çalyşma hem didişmeleri soňunda literatúra geçen aşakdaky agramly ylmy randemanlara laýyk setirleriň mazmunyny, ýakyndan bilelikde yzlaylyň.

Tsîtat ≠ Setat ⇒ استناد

§ 1. "Edebi dil, ähli dialektlere umumy bolan, umumy halk diliniň, timarlanan, normalaşan, ýokary formasydyr."

§ 2. "T-men diliniň esasy baradaky meseleler boýunça, anygyna yetilen bir pikir yok"

① - "T.C." = Türkiye Cumhuriyeti =

② - Generasion ≠ nesil = نسل; bu ýerde 50 ýyllyk araştırmacylyk ugrunda, çalyşma süreji dir.

VOKALİZM

§ 4. § 3. yok, ...
"T-menistanyň 1-nji linguistik konferan-
tsiasy [1930-nji ýyl] we 1-nji lingu-
istik gurultayyn-da (1936-nji ýyl),
t-men edebi diliniň esasynda, dialekt
we şivelerimiziň hiç biriniň ýatma-
ýandygy baradaky pikir ýöredilipdir."

§ 5., § 6., § 7., § 8., ...

§ 9. "T-men diliniň esasy barada
ýokardaky we beýleki käbir
pikirler, bu meseläniň entek
hem çuň öwrenilmegini talap
etýär."

§ 10., § 11., § 12., § 13., § 14., § 15., 16.

§ 17., we soňa meňzeşler., ...

Jemgijetiň maksat edindigi edebi dile derek
fonemalar näçeligi^① we tehniki-morfologik
syrygyny, häzirki zaman t-men edebi diliniň
ortografiasynyň toplama 41 sany fiarplar
esasynda ýaslanysy, ylmy: arastyrmalar
we onuň ajaýyp berimli randemany
boýunça, düýpden jalňysdyr.

Aaňsyryljagyna görä, bu projekt, häzirki zaman
t-men edebi diliniň düzgün däplerinden ugur
aLýaR.
Öte ýandan, ady üstünde jaňlap-duran bu
sistema, 1936-lardan soňra, siasy kararlar
boýunça, jörirliğe ugradyldy.

① - Näcelik : Kämiýät = كَيْت = kantite

05
VOKALİZM

... ugradyldy, ...
Nepسیمیز amansyz a:wysada, zama-
nanyň döwrebair, ylmy standartlaryna
esaslanan hem doly fonksionly 1928-ler
düzgüni manypulatsia sezawar kylynyp, onyň
taryxy rotasyndan jazdyrmak arkaly, bedeli
hökmünde, geçiji bir etap üçin oturdyldy.
Häzirki zaman t-men edebi elipbiyi,
Fonetika biliminiň bu günki baryp-ýetdigi
ylmy ösüşi boýunça, klassik bahasynyň
köpden bäri çüýredigi kesgitlenjär.

Häzirki zaman edebi elipbi-de:
a) Çekimdeşler arsasynnda,

a.1 - Internasionaal standartlara görä, esas-
lanmadygy ötürü, t-men diliniň halkara
dialekt hem gepleşiklerinde giň ulanylyjan
asakdaky çekimdeşler puwdagy elipbi
çäginä alynmandyr.

" 1 - g = گ = 2 , 2 - q = ق = 3b , 3 - V = 9 = ? ,
4 - x = خ ≠ چ = 5 , [5 - dj = ج = 7ç] , ... "

a.2 - Türg(k) älemine degişli heňdeşler^① geriminiň
toplama 34 sany, 1992-nji ýyl IST^② dil
simpoziumynda, dilçi alymlary, şol
sanda t-men dilçi hem spetsialistleri
tarapyndan tasdyklanyp berkidildi.

① - "Heňdes = çekimdes = ھەندەس = ھەندەس"

② - "IST = Istanbul" şähari, Türkiye , ...

VOKALİZM

...bekidildi, ...

a.3
Standartlar boyunca, haýsy ýuwurtda amala
aşyryldygyny garamazdan, 34 çekimdeşler
üýşmeginden, diliň optimal fonematik fonk-
siony üçin, 25 ses birlikleri sanyna gabat
harplar bedelinin, edebi dile alynmagy, araş-
tyrmalar soňy fonematik düzgünleriniň hökmü
boýunça bir zerurlykdyr.

Başgä bir görnüşden:

$34 - 25 = 9$ sany galyndy hēndesler, her
dilde görkezilşi kimin, "TRANSKRIPTSIA" ①
listesine girizilýär. Aaňlaşyljagyna görä ;
"J, F. H. Mq, K" ② listesinde, edebi diliň daşynda
galan 9 sany çekimdeş puwdak, "daxyl hēndesler =
ج ٴ ٴ ٴ ٴ ٴ ٴ ٴ ٴ ٴ" atlandyrylypdyr. Bu toparyň
edebi dil we onuň ýazylyş düzgünlerinde
oruny hem nagşy ýokdur. Öwrenilmegi üçin,
ýörite fonematik bilimine degişli Transkrip-
-tsia böleginde yzarlanylýar.

Bu hēndesleriň yönekey öwrenilşinden ugur
alyp, goldamanyň düzgünleri boýunça aşakdaky
morfologik belgiler arkaly ýaňsydylýar.

1. -f', 2. -ğ, 3. -k, 4. -l', 5. -q, ...

6. -r', 7. -s, 8. -x, 9. -z, ...

Indi, ýokardaky hasabata görä : çekimdeşler topary :

$$25 + 9 = 34 \text{ sanydyr.} \rightarrow$$

- ① - "TRANSKRIPTSIA" Edebi dil daşynda
bolan ýörite liste = gizli sesler listesi.
② - "J, F. H. Mq, K" => جمعیت فہنی - معنوی مختمونی کولہ

07
VOKALİZM

b... sanydyr, ...
b)) Çekimliler geriminde:
b.1)) Hâzirkî edebî dilde heñliler ① orny,

Edebi dilde, 9 sany adaty [original = düyp ses] çekimliler adyna, jemi $9 + 34 = 43$ ($\neq 41$),

« $\underbrace{Q, q \neq \check{Q}, \check{V}, \check{V} = \check{Q}}_{1 \rightarrow +1 = 2} \Rightarrow$ edebi listä alynmadyklar $\Rightarrow 43 - 2 = 41$ görkezilýär»

toplama sandan söz geçýär. Jemgiýetiň, t-men, edebi-dili üçin esaslandygy ýokardaky düzüme fonemalar sany, maksat edindikleri sistemanyň düzülişinde göz önüne alynýar. Eýsem, hâzirkî zaman t-men edebi dili bu sana, heñliler arsasyna degişli ýene bir 9 sany (uzunlyk puwdagy) ses birliklerini goşmak bilen, t-men diliniň topлама fonemalar sanynyň 52 rakam boldugyny, 1928-lere çenli rejistrirläpdir. Başgaça aýdanymyzda:

1. Çekimdeşler geriminiň, edebi dilde : 25 ses
2. " " , Transkriptsia : 9 "
3. Heñliler, arsasynyň, edebi dilde : 9 "
4. " " , Transkriptsia : 9 "

toplama 52 sany, şol döwre degişli, akademik çalyşmalarynyň diialogy ortadadyr.

Ylmyň gönükdiriji syrygynda, ynkylabyn aladasyňy dasan ilkinji ynamly hem ynançly nesly, ýokardaky dört dürli grupbadan:

1-nji geriminden :	$25 - 1 = 24$	\rightarrow	24	ses
2- " " -de :	$09 + 1 = 10$	\Rightarrow	Trans. 0	0
3- " " -den :	9	\Rightarrow	9	"
4- " " -de :	09	\Rightarrow	Transk. 0	0
33				↑

1928-
Edebi elipbide

① - Heñli = çekimli = $\text{ab, ä} = \text{ab, a}$

...ses, ...
 toplama 33 ses birlikleri, t-men edebi dilniñ
 orfografiyası üçin, zamananyñ döwrebap dilbilimi
 hökmi boýunça saýgarylyp-bellenilyär we 1928-
 lerde taryxy rotasynda ýola goýulýar. Ýatňyz
 bu arsadaky akademik çalyşmalarynyñ agramly
 meseleleriñ biri bolan ^①uzun heňlileriñ
 edebi dildeki ýaňlaýyşy, öz döwrüne, bap,
 ylmy aňlaýyş boýunça, öçekimli harplarynyñ
 yazuwda goşa ýazylmagy arkalı çözüliş
 ugry iýdelýär. (↳ degişli)

"Bu yerde, t-men dilini akademik-klassik
 araştırma kanalyndan öwreniliginde, iñ
 ähmijetli problemä, ýa-da "sorak", edebi
 dil, bir dialektiñ ösüş ugrundan ylham-esas
 alynyp, düzülmeginde, şol döwre derek
 alymlarymyzyñ, ylmy garaýyşlary ötürü,
 apikal dialektlerimiz bölünmäni bir topar
 çäginde alyndugy sebäpli, edebi dilniñ öz
 legal rotasynda oturdugynda, yalasaşylmajak
 düwürn galmandy.

1928-ler elipbiýiniñ, öz taryxy şartla-
 rynyñ şyrygynda, göz garmastyrujy klassik
 kem-käsligi, diftonlar arsasynyñ kesgit-
 lenişi, ýatňyz bir ylmy teoriä
 oturdylmagydy. ("Dil biliminiñ şol
 döwre degişli çäklerine, baglanyşyklydyr").
 Ýokardaky kem-käslük göz önüne alynmag-
 nynda, t-men edebi diliniñ 33 sanly
 1928-ler sistemasy, fonksion taýdan, ...
 T.C-niñ 30 sanly edebi elipbiýinden daha
 progressiv bir düzgüñdi.

Ýöne, makalanyñ öñ setirlerinde sözünü
 "edişimiz kimin, § 2. hasda bolsa § 9-da

T-men diliniñ esasy barada, ýokardaky we
 beýleki käbir pikirler, bu meseläniñ entek
 hem çuñ öwrenilmegini talap etýär."

① - Standartlar çägindeki 25 sany heñdeslerden,
 (25 - 1 = 24) "V" sesiniñ dialogynyñ jedelli
 boldugy sebäpli, 24 sany üstünde yalasaşylýar.

VOKALİZM

... etýär, ...
Sözlemleriniň ugruny, araştırmalarymyzyň
syrygynyň geregi boýunça, aşakdaky setirler
arkaly dil ýarmagy paňhasly tapdyk.

b.2)) Standart arsada kem-käslük,

1-njiden:

Dünýä halklary, dilleriniň edebi standartlaryna
görä;
uzyn çekimliler puwdagy, e-debi sistemada
doly, ýa-da kem-käslü çözüldigini garamaz-
dan, pratiki hem morfologik çözülişi ...
yazuwda ugulanypdyr.

Emma: t-men dilinde, uzyn heňlilerin söz
sastawyndaky ähmiýetli fonematik nagsynyň
kesgitlenip-tanalsa-da (1), orthographia-da
ýanla dylmandyr.

2-njiden: Heňliler alaňyna degişli diftoňlaryň
dürli kanallardan çözüldigi we edebi
dildäki morfologik nagsy, günbatar
milletleriniň standart elipbelerinde, aýyl-saýyl
(aýyl-saýyl) ortada görünip-dur.

Lakin, gynansoňam, bu arsa-da, 1936-
larda Prof. Potselöyevskiniň, orta atdygy bu
baradaky çekimlilere degişli teoriasy, son
asryň fonetika biliminiň täze gerimleri
boýunça, töwüründen çyrapdir.

Yokardaky çözülmelik uzyn çekimliler we
diftoňlar kategoriasy, 20-nji asryň bu
dimenziiondaky ynkyşafyna degişli
ýaryn tolkun boýly fonemalar puwdagynyň

① - Muasyr alymlarymyzyň araştırmalar
sony tejrübelere görä:
"Eger, uzynlyk kategoriasy, edebi elipbi-de
ýanlamagy üçin bir çäre görülmese, ...
onda ol, t-men dili üçin kanuna laýyk,
bir sistema: bolmajar.
(T-men sesi jurnal, 1994, Aşgabat, ...)"

~ 10 ~
VOKALIEZM

... puwdagynyň, ...

gözden gaçyrylmajak ajaýyp ähmiýetli söz sastawyndaky roluny goşanymyz-da, t-men diliniň häzirkî zaman edebi alfabeti, köpden bäri öz ylmy: bahasynyň çüýredigi yüze cykýar.

Başgaça bir beýana görä:

Anygyna goşulmadyk kategoriäler, t-men diliniň çekimliler arasynda keteklendiği kimin, maxsusanam ses birlikleriniň bütün sistemasyndaky sanynyň jemi, ýokarda goşulan 52 rakamdan köp artykdygy kesgitlenýär.

Bu araştırmalaryň netijesi boýunça:

Häzirkî zaman edebi alfabet, bütün düzgüne degişli fonematik çatysy.

Vokaliezmi hem Konsonantiezmi gerimlerini garamazdan, töründen sökülýär, we täze bir elipbi benasynyň gurulmagyna, {radikal bir reforma arkaly, sivilizasianyň döwrebap taryxy talabyna gönüklennýäris.

Dr. Hudaýnazar Soidie, 01.12.2003
Köln şäheri, GERMANY